

141 92. 1/2 M. 5f.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

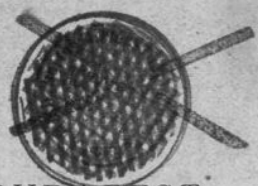
SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1892.

TARTALOM.

	Lap
A humanismus jelleme. <i>Rényi Rezső</i>	1
Szék Imre kath. pap, író a XVI. század elejéről. <i>Békesi Emil</i>	32
Pelbárt és a verses Katalin-legenda. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	35
Siegwart. <i>Dr. Lázár Béla</i>	50
Tárcza: Cserei-e vagy Rozsnyai? <i>Ballagi Aladár</i> . — Adalék ifj. Tsétsi János élete történetéhez. <i>Király Pál</i> . — Honnan ismerte Arany János Páris itéletét? <i>Dr. Rupp Kornél</i>	70

KRITIKAI ROVAT.

Levél a szerkesztőhöz. <i>Bodnár Zsigmond</i>	73
Nemzeti irodalmunk a reformációig. Írta Horváth Cyrill. <i>Balassa József</i>	80
Petőfi és a természet. Írta Dr. Lenkei Henrik. <i>Dr. Lázár Béla</i>	83
Listi László. (Válasz Heinrich Gusztáv és Dr. Váczy János uraknak.) <i>Dr. Komáromy András</i>	88
A Philologiai Közlöny és a kritika. <i>Ballagi Aladár</i>	95

ADATTÁR.

Milotai Nyilas István végrendelete. <i>Dr. Illéssy János</i>	98
Némajáték 1695-ből. <i>Dr. Rupp Kornél</i>	101
Ez világi hivságos gazdagság szereteti. Jezsuita iskolai dráma-tervezet 1705-ből. <i>Ballagi Aladár</i>	108
Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete. <i>Barabás Samu</i>	109
Versegi védekezése Seitz és Alexovits ellen. <i>Dr. Merényi Lajos</i>	112
Szigligeti önéletrajzához. <i>Szily Kálmán</i>	114
Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz. <i>Szilágyi Sándor</i>	117
Sigvárd. Népmese. <i>Ballagi Aladár</i>	120
Szerkesztői üzenetek	128

—•—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de
tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. Szerk.

A HUMANISMUS JELLEME.

A tudományok és művészetek ujjaszületése korszakának, az úgynevezett renaissance-kornak legkiválóbb kinyomata a humanismus, helyesebben a humanistikai tanulmányok, melyek visszanyulva az ó-kor irodalmába, amint egyrészt a tudomány anyagát növelték, másrészt a művészetek egyes ágaiban is feléleszték az ó-kor szellemét s velök karöltve, viszonos egymásrahatásban, a közéletet felrázták, az új-kor küszöbére vezették.

Szülőföldje Itália, korának renaissance-ra keresztelése pedig francia munka. E szót legelsőül Littré használta. [Dictionnaire de la langue française. 1835.] Szerinte: »il est principalement d'usage figuré: la renaissance des lettres et des arts.« Michelet, elbájlolva ez »aimable mot de renaissance« által, azt tartja hogy: »pour l'érudit c'est la renovation des études de l'antiquité.« Az olaszok is csak újabb időben használják e szót; Muratori, Tiraboschi, Botta, Romagnosi, Maffei A., Vico, Gioberti sehol sem használják. Cantù figyelmen kívül hagyja, Bulbo is mint idegen fogalmat idézi, melyet a cinquecento jelölésére idegenek [gli stranieri] alkottak.

A mint különböző e szónak jogos volta fölött való felfogás, oly szétágazók a vélemények az időnek meghatározására nézve honnan és meddig számítható a renaissance korszaka.

Villari P., Petrarcat állítja a kor küszöbére [Niccolò Machiavelli e i suoi tempi. Firenze 1877. I, 5. Introduzione.]. De Sanctis Boccacciótól számít [Storia della Letteratura. I, 460.]. Cecchi, Dante idejétől Tasso-ig [Torquato Tasso e il pensiero e le lettere italiane]. Bartoli A. a IX. századot jelöli határnak I precursori del Rinascimento című dolgozatában; Bettinelli [Risorgimento d'Italia] az 1000-ik évet, Sismondi [Storia delle Repub. Italiane Cap. XXV.], Denina [Rivoluzioni d'Italia, Cap. XXIX.], Balbo [Pensieri sulla Storia d'Italia. Cap. XII.] a XIII-dik századot,

Symonds [Renaissance Olaszországban. M. T. Ak. kiad. 1881—86.] a XIV. századot fogadják el és így tovább. Mások Konstantinápoly bukásától [1453.], ismét mások Amerika felfedezésétől [1492.], többen pedig, köztük Guerzoni G., jelesül indokolva, a nyomda feltalálásától [Il primo Rinascimento. Verona. 1878. 54. l.] számítják az újjászületés idejét, mely Bluntschli szerint 1740-ig terjedne [Théorie générale de l'Etat. Trad. p. Armand de Riedmatten. Paris. 45. l.], míg Symonds [m. f. i. 8. 25. lpk.] napjainkban sem látja a renaissance munkáját befejezve.

A vitás szó jelezte fogalom is, tartalmát tekintve, majd szűkebb, majd meg tágabb körű, a mint t. i. majd a tudományok, majd a művészetek, vagy a politikai élet alakulásai közben nyilatkozó vezéreszmék szemléltetnek. Ez uton legtöbbször egyoldalú felfogáshoz jutottak, mert szemléltökben elkerülte figyelmöket, mikép az ember szellemi életének megnyilatkozása egész összességében szemlélendő és az egyes jelenségeknek egymásra ható viszonyosságában ismerhető fel valamely korszak jelleme.

Igy figyelve meg a renaissance jelenségeit, látni fogjuk: hogy a századok során szunnyadó filozófiai szellem ébred, az ó-kor eszméi és emlékei, ellentétben a középkor hitéletével, felfogásaival és intézményeinek szellemével visszatérnek; a művészetek a klasszikus műrecek mintáinál, a typos merev és az askét izlés szomorkás formáitól eltérve, szabadabb, üdőbb alakokkal lépnek fel; az irodalomban, költészetben a teremtő phantasia visszalétesitni igyekszik az antik kulturát; a római jog leszoritni készül a canonjogot; a pápák és kényurak hatalma, fenhatósága megtörik a városok szabadságszereteten, szóval egy új sajátos civilisatio nyilatkozik, mely a középkor új feudalis rendszerével szakítván, új gyökérszálakat ver. Vegyük ehhez a nyomda feltalálását, a könyvek szapora terjedését, könyvtárak, gyűjtemények gyors keletkezését, tudós társulások, akadémiák, főiskolák alakulásait, a merész és kutató szellemre valló tengeri utakat, Afrika körülhajózását, Indiáknak majd Amerikának felfedezését, Galileo és Kopernik tanait és a maga összességében előttünk fognak állani a közrehatók, melyek az ébredő szellemi életre gyűjtőlag befolytak.

Mindamellettt mérlegelve a renaissance eredményeit, be kell vallanunk: hogy inkább az érettség, semmint a magát felküzdeni törekvő ifjúság jellegét viselik magukon. Nem akar újat teremteni, csak is a régít visszavarázsolni, az ó-kor világa, az antik eszmék

vezetője. Megrengeti ugyan a feudális rendet, de fel nem forgatja, nem is állít helyébe mást, ez irányú mozgalmi a nagy és apró fejedelmek karjai közt alélnek el.

A renaissance szelleme a gondolkozás szabadságában fekszik, miközben a római tradíciók és a keresztyén eszmék befolyása alatt az emberi lélek a tekintély ellen nyilatkozik; s ha Symonds szerint, a középkorban szőrcsuhába temetkezett test feltámadását vitte véghez [m. f. i. 18. l.], úgy csak a plasztikai művészetek álláspontjáról ítél, mert a bölcsészet, jog- és államtudományok, irodalom, költészet, sőt az egész polgári élet az új eszmék irányának áramlatába ragadtatik.

Nem hirtelen, egy ütemre kipattanó jelenség ez. Soká, századokkal korábban készült elő. Ha jól megügyeljük, nem kerülheti el figyelmünket Nagy Károly császár, Lothár, II. Sylvester, VII. Gergely pápák szorgoskodása: iskolák felállítására, a tudománykedvelés ébrentartására irányzott tevékenységük; a scholastikusok, Abelard és Champeaux V. vitái, mind megannyi lökés az ébredés felé. Roscellin előhírnöke Condillac-nak, Champeaux Hegelnek, Abelard Cartesiusnak. A jogtudomány, jelesül a római jog, még az egyház által is erősen támogatatik, műveltetik és nagy népszerűségnek indul. [Guerzoni, *Il primo Rinascimento*, m. f. i. 29. l. és Savigny Fr. K. *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. Heidelberg. I—VI. 1815—36.]. A plasztika művészei is nem egy ünnepet ültek már ez időben. Siena székesegyháza és signoriája, a firenzei S. Miniato, Pisában a duomo, battisterio és a campanile, Genova, Modena, Bologna, Ferrara főegyházai, a parmai battisterio szoborművei, a monreale-i duomo bronzkapui, a Cosmati testvérek mozaikjai, Luca Fiorentino, Guido da Bologna és Giunta Pisano festményeikkel mind megelőzik s mintegy előhírnökei a renaissance-kornak. Az irodalom és költészet sem pihent. II. Frigyes troubadour-udvara, a szerzetes költők mint Dante előfutárjai, eredménynyel dolgoztak, míg megjelent Dante, hogy megadja az első lökést a nemzeti és exclusivebb irányra, mely azonban már itt is folyton az ó-korra nézett vissza és annak reminiscenciáiból táplálkozott. Petrarca egy emberöltővel később nemcsak hogy a lökést ismételte, hanem folyton élesztve az irányt is kijelölte, melyen haladni kell és ezzel, midőn a tudásvágy szenvedélyével elismeri az elme kritikai jogát, megindítja az áramlatot, mely a cinquecento századában éri el delelőjét, egész Európát bevilágítván oly

férfiak neveivel, milyen Marsilius Ficinus, Poliziano, Poggio, Valla Itáliában, rotterdami Erasmus Németországban és hogy magunkról is szóljak: Vitéz János, Várdai István, Janus Pannonius, J. Sambucus [Zsámboky], Erdős (Sylvester) János.

Ezek nevéhez, jelesül az olaszokéhoz, van kötve az antik kulturának fejlesztése és ennek eszméinek a keresztyénségbe való beoltása, amennyiben a keresztyén világnézetet antik motívumokkal vegyítve megtéveszti, s habár mindkét irányban felfrissíti is az anyagot, ezt csak esztétikai irányban az etikainak elejtésével hajtja végre.

Ebből magyarázható meg a legellentétebb fogalmaknak ezen korban fel sem tűnő egyenjogú érvényesítése az élet és etika terén egyaránt. Megtaláljuk itt egymás mellett az egymással surlódó császári és pápai hatalmat, a feudális apró fejedelmeket, kényurakat, ellentétben a szabad községek, városok köztársaságaival; az aristotelesi scholastikával szemben, a Plato kiforgatott tanain épülő neoplatonicus idealismust mystikájával együtt; buzgó hitet és a gunyoló skepsist, mely mindent, a legszentebbet is megmosolyogja, még is babonás, hisz az álomlátásokban és boszorkányokban. A művészetek keresik és meg is lelik az ó-kor formáiban a természet tisztaságát; a költészet is az ó-kor alakjaiba és eszméibe merül. Minden együttvéve az antik világ felé gravitál és pogányosdit játszik, mely a keresztyén világnézetbe csempészve, a tudományban, művészetben, költészetben és általában véve a közéletben is felidézi a keresztyén pogányságot, mint Guerzoni nevezi »rinascenza pagana« [m. f. i. 55. l.].

Mindamellett a történelem egy korszakában sem tágasbodott a tudás köre, egy korszak sem hozott létre oly sok és termékeny eszmét mint ezen időszak, mely nagy tudósok, költők, művészek mellett nagy fejedelmeket is nemzett. A pápák székén egymást követik II. Gyula, II. Pius, IV. Jenő, X. Leo, a híres és rettenetes Borgia Caesar atyját, VI. Sándort nem is említve. V. Károly császár, I. Ferencz, IX. Károly francia, VIII. Henrik angol királyok és Gustav Vasa egy időket élnek velök. Még is az emberi szellem megdicsőülésének e napjai irtó háborúk, családi boszú, felonikus árulás képét tünteti elénk, honnan a vérszomjas vendetta legkeresettebb kinzószerszámaival undorít. Az erkölcselenség a királyok, fejedelmi udvarok és főpapok palotáiból egész szemtelenséggel vonul ki a közéletbe, kormányzatba s a hadak

táborába. Szószegés, árulás, zsarnok vagy királygyilkolás, Machiavelli-t megelőzve, igazolt rendszernek tartatik, sőt a templomok szószékein, fejedelmi termekben, népgyűlésekben megengedett dologként nyilván elismertetik. Gyilokhoz nyulni bátorság. Szent Bertalan vérnászának hírére a Vatikán ünnepet rendez. Clement királygyilkosnak szobrokat emelnek, Gerard Boldizsárnak, a fejedelem gyilkosának, nemességet adományoznak. Gyilok által vesznek el Fulvio Testi, Molza, Castelvetro a kritikus, maga a tudós Ficino sem pirul irodalmi ultima ratio-ként gyilkost bérelni.

E században mindenütt, mindenben egybevegyült a régi az újjal, amabból felidézte és elfogadta a nyers erő uralmának jogsultságát, elvesztvén pedig a hitet, mely eddig fegyelmelte, bár öntudatosan és sokban helyes felfogással indult a jövő felé, de nem lévén kiforrva eszméi, nem birt szabályozottsággal és simasággal. A megszerzett ismeretek, a felifjodott szabadság eszméje, szenvedélyek szolgálatába hajtattott; az ihlettség antik reminiscenciákkal, a pogányság ajtatos keresztyén gerjedelmekkel, erény gonoszsággal, a jog erőszakkal, ravaszsággal, hősiesség árulással párosult egy és ugyanazon alanyban. És mégis ez azon kor, mely megtörte a középkor jegét, ellenállhatlan erővel ragadta Európát a modern világ alakulásai, a tudomány, művészetek győzelmei felé, egyetlen szellemi fegyverével, a humanismus irodalmával.

Mit értettek humanismus alatt, Musurus Márk, a humanisták egyik kitünőbbje így határozza meg: »Humanitásnak nevezzük a szép tudományokban való jártasságot és eruditiót, mely tudományokat, kik őszintén óhajtják, azok valóban a leghumanusabbak, mert az irántok való vágy, valamennyi teremtmény közt, egyedül az embernek van megadva; ezért humanitásnak neveztetett.« Tehát a humanitás — a tudományok szeretete, művelése és az eruditió. [Sylvius F., Pico della Mirandola- és A. Politianushoz irt commentárjában. *Illustrium Virorum Epistolae. XII. libris distincte cum succulentis F. Sylvij commentarijs, nuper ab eodem post primam Aeditionem recognitis et auctis: et cum Jod. Badij addititia explanatione. Ex edibus Nicolai de pratis octavo Idus Decemb. 1520. fol. V., liber I. Igy értették ezt valamennyi humanisták, kitünik Angelus Politianus leveléből a raguzai Gottius Jánoshoz, l. u. i. LXXXVII. l. Epist. X.*] E felfogással teljesen különböző álláspontot foglal el a napjainkban értett humanismustól. Ez ethikai, amaz tisztán aesthetikai tartalommal bír.

Kultúrtörténelmi színvonálról nézve, a humanismus forradalom a középkor szelleme, tekintélyei és tradíciói ellen. Feléleszti a modern műveltség előfeltételeit, szabad gondolkozásával áthidalja a közép- és újkor eszmei világát és társadalmát. E nagy átalakulás azonban, mint már eddig is észlelhettük, nagy tévedések közt történt, mert a humanisták, túlsapongó lelkesedésük hevében, elragadtatva sikereik nagyságától, akaratlanul egyoldalúak lettek, nem annyira az ismeretek anyagára, mint inkább a szó hatalmára, a kifejezés klasszikus voltára fektetvén súlyt, merev formaiságot hoztak létre, melynek alakjai közt a sophisták szabad gondolkozásával mozognak ugyan, még is pedantokká válnak. Növeli tévedésüket, hogy az antik világba beleélve magukat azzal azonosíták, a régiekre nemzeti büszkeséggel tekintenek és az ó-kor nagy szellemi és politikai eredményeinek folytonosságáról álmodozva, azok letéteményeseinek tartják magukat, ábrándjaik közben pedig, különösen Itáliában, az actualis nemzeti érdekeket, göggel kicsinylett anyanyelvüket, irodalmukat elejtik; csak későn jutnak tudatára nagy értékének, de ekkor már ethikai révedezéseiket csempészik az irodalomba. Innen magyarázható Ariosto ironikus hangja, Luigi Pulci és Berni gúnyja.

A renaissance évkönyvei tanuskodnak: hogy nagy emberek nagyot botlanak. E botlások igazolnak, állítván: hogy a renaissance az antithesisek, ethikai ellentmondások kora, maguk a humanisták pedig hiú bölcsek, keresztyén pogányok, erkölcsi kételygökök, szabadon gondolkozók, babonahívók voltak. És mégis ők tartják korukat vállaikon. Alkotó elemei az egyházi, politikai és társadalmi életnek, fáklyavivői a felvilágosodásnak, melynek sziporkázó üszkeivel életkedvtől pezsgő gondtalan gyermekeként felgyújtják a régi rendet egyházban és államban egyaránt.

Lássuk hát munkásságukat, hacsak körvonalakban is s ha eközben a hamisítatlan valóságot lelepleztem, indokolva fog előtünk állani a való, mit nem elfogultság, hanem az igazság érzete mond tollam alá.

A humanismus belső és fő jellemvonása, egyszersmind legtermékenyítőbb eszméje a platói philosophia, ellentétben az addig uralkodó scholastika aristotelesi dogmatismusával. E két bölcsészeti iskola versenygése már az ó-korban észlelhető, hisz mestereik nemcsak formában és anyagban, de kiindulójokra nézve is sokban eltérnek egymástól. Aristoteles a tapasztalatra épített,

Plato ellenben idealista. Aristoteles realista, Plato ábrándozó költői lélek. Aristoteles a tudományt ágai szerént szigorú kategóriákba osztja, a létező dolgokat rendszerbe foglalja, a gondolkodást alakba önti, az értelmet fegyelmezi. Ezen előnyeinel fogva soká fentartotta érvényét s a középkor scholastikájában uralomra jutott, míg a plátói iskola theurgiai elemeivel szorosán vett hazájában maradt fenn, míg végre is az ó-görög akadémiákban skepticizmusnak adott helyet, hogy később feledésbe menvén, Kr. u. az I. és II. században Aristoteles és Pythagoras tanaival vegyítve, különböző iskolákban, melyek közül a III. század alexandriai iskolájának platonikusai kiváltak, újra éledjen. E neoplatonikusok tanai lényegben görög és keleti bölcselkedés, mely mystikus idealismussá fajult s mint ilyen főleg a szakadár Byzanczban műveltetett nagy buzgalommal. A plátói philosophia gondolkozói eredetileg és ösztönszerűn a lélek megnyugvása felé törekedtek, ezt azonban a pogány kulturából már nem merithették, mert az ó-görög szellem a byzanci élet buja üdesége által megvesztegetve volt, a keresztyénség pedig mindinkább hódított, igyekeztek tehát ennek ellenében a pogányságot bölcsészeti alapokon újra kiépíteni s így annak gátot vetni, de a megvesztegetett értelem ekkor már titokszerű keleties rajongás felé hajlott, mert küzdvén a keresztyénség ellen, a byzanci étellel is szemben találta magát. Ammonius, a keresztyénből pogánynya lett alexandriai philosoph, feje ez iskolának, tanait Plotinus önté rendszerbe. Ammonius tanai elkallódtak s így csak tanítványa irataiból sejtethjük, mi lehetett bölcselkedésének foglalatja. Főbb vonásokban, már a humanistákra való nézve is, hasznosnak vélem körvonalazni.

Plotinussal valamennyi új-platonikus azon gondolatból indul ki, hogy a philosophia csak akkor válik lehetségessé, ha a subjectiv az objectivvel azonos. Szerinte a philosophiának feladata, az egyedülit, ki minden létezőnek oka és lényege, s azzal részben azonos is, nem a gondolkozás és reflexiók útján, hanem a gondolkozást megelőző tökély és közvetlen szemlélődés által megismerni. A philosophia rendszerének alapja: hogy az absolut, érzék fölötti és ez a világ oka, ezt pedig lelkünk szemlélődés által ismerheti fel. Szerinte az értelem az egyedülinek viszfénye és képe s ha az egyedülit, ki ős világosság, szemléli, a lehető valósággá válik és a gondolkozás által mindent létesít. Tőle származik közvetlenül Psyche, a világ szelleme, ettől pedig a külön-

féle alsóbb rendű szellemek, vagyis képző erők, milyen például a természet, azon mozgó erők, mely létesíti az anyagot. Az egyedüli és abszolút tehát és az isteni értelem a képző világszellemmel együttesen teszik ki Plotinusnak ama triaszát, mely az örök emanatio fogalmával van egybefűzve. Az emberi lélek ősforrása, továbbá, az isteni értelem, mely hol magasabb, hol alacsonyabb fokban nyilatkozik és mely legalsóbb fokig jutva különféle alakban vándorol itt a földön s az egyedülihez, főforrásához visszajutni törekszik.

E mystikus idealismus nagy tévedéseivel, ámbár ábrándokhoz, babonákhoz vezetett, mégis kulturális fontossággal bír, amennyiben nemcsak ama szellemi forradalomnak, melyben az antik világ saját sulyától leroskad, legfontosabb fázisát képezi, hanem azért is, mert új életre serkenve, midőn Europa nyugati tartományai, jelesül a XV. század másodfelében Itáliába kerül, nem levén már a scholastika dialektikus subtilismusa elégséges az értelemnek, ezt kiszorítja s az érte rajongók kezeikbe ragadván a tudományos szabadság fáklyájaként lobogtatják

Itáliában e tanok eddigé ismeretlenek voltak. Petrarca olvassatta ugyan Platót, de gyarló nyelvismereténél fogva kevés haszonnal, ami pedig később a görög philosophiából olasz földre szivárgott, az Manuel Chrisolorus kezdeményezésénél tovább nem jutott, bár Filelfo, Aurispa, Guarino ápolták és terjesztették is. Székhelye a keleti császárság maradt, itt művelték, itt virágozott. Kiváló képviselője és feje volt Gemisthos Plethon.

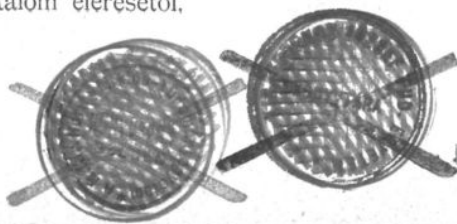
Midőn a szorongatott görög császár, hogy birodalmát az előnyomuló török hatalom ellen megvédje, késznek nyilatkozott magát a pápának alávetni s a keleti egyházi szakadást megszüntetve a római egyház kebelébe térni, ha t. i. a pápai sz. szék és ennek befolyásával Európa keresztyén államai őt a török hódítás ellen megvédik, IV. Jenő pápa a két egyház egyesítése szempontjából zsinatot hívott egybe Ferrarába, hová Paleologus János császár theologusaival, köztük Gemisthossal és Bessarionnal, a pápa is bibornokaival, titkáraival megjelentek; azonban a Ferrarában kitört járványtól kényszerítve 1438-ban Firenzebe tette át a zsinatot. Plethon a zsinaton nagy tudományával, szónoki erejével feltűnést keltett. Üres óráiban az olasz tudósoknak előadásokat tartott a platói philosophiából, miközben az általa kibővített neoplatonikus tanokat hirdette. Az olaszok előtt ezen minden eddig

általok ismert bölcsészeti iskoláktól elűtő tanok érdekeltséget kel-
tettek és már az újság ingerénél fogva is mindenkit Plethon elő-
adásaihoz vonzottak. Állandó hallgatói közé tartozott Medici
Cosmos.

Plethon 83 éves, de ifjú tűzzel lángoló lelkének Plató iránt
való lelkesedése nem ismert határt s az aristotelesi philosophia
leghevesebb ellenzője lévén, a két bölcs tanait egymással megfér-
hetlennek nyilatkoztatta ki, és míg Platót egekig magasztalta,
Aristotelest és követőit keserű gúnyokkal illeté, lánggra lobbantván
ekkép a harcztot, mely később Plató idealismusa mellett Aristo-
teles ellen lándzsát törő Georgios Trapezuntios és Theodoros
Gaza küzdelmei között a humanistákat két táborra osztotta.

Plethon fellépése forrongásba hozta az elméket, pedig platói
keresztyénsége, jól megfigyelve, csodálatos phantasma. Nem veti
el egészben Aristotelest, csak a reá támaszkodó nyugati scholas-
tikát gyűlöli. Ez magyarázza meg, hogy e férfiú, ki a keleti és
nyugati egyházak között levő szakadás kibékítésére volt a zsi-
natra küldve, ez eszmét nem szolgálta híven, de nem volt a
görög egyháznak sem híve. Előtte egy sajtóságos önalkotta val-
lés rémlett, melynek magvát Róma elleni gyűlölet képezte, és ha
csupa ildomból nem éleszté is Firenzében a szakadarság lángját,
de Olaszország gondolkozóinak lelkébe olly lappangó parazsat
csempészett, mely az egyházi szakadás fennmaradásának veszé-
lyét, ethikai folyományaiban és aberratióiban, a magán- és társa-
dalmi életre nézve is bizonynyal felérte.

Az alexandriai eklektikai iskola elveit követvén, kiindulója az
új-platonikusok köréből kilépő görög mystika vala, melynek titok-
szerű tanait hirdeté, midőn a latin humanisták előtt Plato zászló-
ját kibontotta. Szótudománya csekély kritikával párosult. Félig
pogány, félig keresztyén elveket követett. Tanainak fővonása alkalmazva
nem egyéb, mint az akadémia és porticus morálja. Szerinte az Olympos
istenei, az isteni tulajdonságoknak személyesítői. Sparta belélete volt
előtte a minta-állam. Nem akart kevesebbet, mint egy új bölcsészeti
vallást és társadalmi rendet alkotni. Tanait még hazájában öntötte
rendszerbe és terjesztette tanítványai közt, kik közé a későbbi
bibornok Bessarion is tartozott, egyedüli az Olaszországba vándorolt
görögök közül, ki latin humanistává lőn és csak egy éjnek véletlen
esélyei fosztották meg a pápai hatalom elérésétől,

Plethon mystikus theológiája a keresztyénséggel ellentétes állást foglalt el, és amíg a politikai, társadalmi életet a régi Lake-démon mintájára akarná ráházní, himezetlenül bevallja: hogy tételeinek alapjai Zoroaster, Minos, Lykurgos, Iphitos, Numa, az indus Brahminok, médiái mágusok tanaiban és az eleuziszi titkokban találhatók fel. [Fritz Schulze, Georgios Gemisthos Plethon, und seine reformatorische Bestrebungen. Jena, 1874.] Innen ered tehát Plethon bölcsészeti polytheismusa, mely a pogány isteneket allegorikai képletekként az új platonikus theurgia és daemonologia ködös képeivel köti egybe s a Plethon által hexameterekben költött hymnuszok közt formailag a régi görög vallási liturgiához közeledve, egyes istenek elvont abstractumainak dicsőítését czélozta.

Mit növelhetett tanaival ez öreg rajongó?! Magához hasonló mystikusokat; a gyakorlati elmékben pedig megrendítette a vallás iránt való bizalmat, hitet, az olasz természetnek nagyon is a satyrához hajló géniuszt oda hangolta, hogy a vallási kérdésekben úgy mint az erkölcsi életben skeptikus gúnynyal nézte le még a legszentebbet is.

Vagy nem jellemző vonása-e a humanistáknak: hogy az életet, a megélhetést a vallással kapcsolatban fogták fel, nagyon is gyakorlatilag, még pedig úgy, mintha az élet czél, a vallás ellenben alkalmas, de nem mindig becsülendő eszköz lenne. Ily álláspontonról aztán mi botrányosat sem láttak abban, ha Bessarion, a római sz. szék bibornoka, egykori tanárának Gemisthosnak halála alkalmából, ennek fiaihoz intézett részvétiratában, azzal vigasztalja őket: »hogy közös atyjok most az égbe, e tiszta helyre vándorolt, hogy ott az olymposi istenekkel a mystikus Jakhos tánczot járja.« [Bessarionis Opera omnia. Migne. Patrol. graec. T. CLXI. Paris. 1866., Bandini, de vita et rebus gestis Bessarionis commentarius. Romae. 1777.]

Természetszerűen folyik ezekből: hogy téves kiindulóból egyoldalúan fogva fel a klasszikus világot, a humanisták antikizáló lelkesedésük hevében keresztyén idomok közt pogányosdit játsztak, és így kettős talajon állva, miután egyikben sem hittek, ingadozók lettek s ethikailag révedeztek, mi egyéni jellemökre is mélyen benyomódott. Éles elmével észleli ezt, a maga is nem különb a Deákné vásznánál, rotterdami Erasmus, midőn 207-ik levelében úgy vélekedik: hogy az antik irodalom visszaállításával újra fel-

emeli fejét a pogányság. De annyira ment már e neoplatonikus gondolkozás magába az életbe is, hogy fel sem tűnt és feltalálható volt az még a római Curiában is. Erre nézve jellemző: hogy Medici Lőrincz nem mint a platói akadémiának feje, hanem mert a pápa rokonainak hatalmi terjeszkedését, mint Firenze politikai s a Mediciek hatalmi érdekeivel meg nem férhető czélzatot akadályozá, az ebből kinőtt Pazzi-féle összeesküvés megghiusulása és megtorlása folytán közösítettett csak ki az egyházból, pedig a neoplatonismus bizonyynyal több veszélyt rejtett az egyházza, mint a pápa cselszövényeinek bukása Florenczben. A titokzatos tanok ködében tévedező elmék, habár tudományos törekvéseiknek a gondolatszabadság proklamálása mellett szabad utat törtek, erkölcsileg mégis csodálatra gerjesztő kicsapongásokba estek, mit még a tudományos akadémiái életbe is becsempésztek. Példa erre Róma, hol Pomponius Letus egykori akadémiájában a tudomány művelése valósággal hetaerakultussá fajult, melynek központja a szép és szellemes Imperia vala. Ki lett légyen e hölgy, közelebb-ről megvilágítja sírirta: »Imperia Cortisana Romana, quae digna tanto nomine, rarae inter homines formae specimen dedit. Vixit annos XXVI. dies XII. Obiit MDXI. die XV. Aug.« [Leben und Regierung des Papstes Leo des Zehnten von Wilhelm Roscoe. Aus dem Engl. von. A. F. Gottlob Glaser. Wien. 1818. II, 114.] Ennek fényes termeiben találhatók voltak Róma tudós humanistái Beroaldus, Sadolettus bibornok, Nicolaus Campanus, Phaedrus Inghirami, sőt a szerzetes püspök Bandello, ki nem mulasztotta el novelláiban megörökíteni Imperia termeinek fényét. [Novelle. III. rész. Novella 42.] Különben mit míveltek magában az akadémiában is, hol Róma kitünőbb. kéjhölgyei képviselték a Muzsákat, elárulja Inghirami, Andreas Humiliatushoz 1506-ról kelt levelében, melyben többek között sürgeti, jönne Rómába, »advola obsecro: et recurre, si vis ridere, quantum et Democritus nunquam risit.« [Tiraboschi, Storia d. Letterat. Ital. Moderna. VII, parte I, 127.] Hát biz így mulatságos egy akadémiái volt ebben a római akadémiában. Kisebb-nagyobb eltérésekkel más akadémiák is lépkedtek e nyomon. Még a legkomolyabb irányú, de titokzatos »Accademia Platonica« Firenzében magaslik ki egyedül mint olyan, hol komolyan értik a munkát, de itt is aberratiókra találunk.

Ezen akadémia lényege felől az egykorú írónál is felette csekély adatokat találunk, de elég arra, hogy a legkülönbözőbb

helyeken említett apró jegyzetekből, az akadémiának jól titkolt belső élete felől, teljes képet alkothassunk.

Alapítója Medici Cosmos, kit Plethon tanai egészen elragadtak. Hogy célját hatékonyabb eszközökkel emelje, kedvenc orvosának fiát, az egyházi rendbe lépett Marsilio Ficinot szemelte ki fejének, ezt Byzanczba küldé, hogy ott az új és magasabb irányú bölcsészeti iskola tanait elsajátítsa. Marsilio fogékony szelleme Cosmos várakozásának gyorsan megfelelt. Tanulmányait befejezván, Plato és Plotinus műveinek buvárkodásába merült s e révén nemcsak századának kitünősége, hanem a firenzei platonikusok feje lőn. Medici Cosmos elérte célját s az akadémiát nagy áldozatokkal támogatta, mely már ez idő szerint elsőlűl tűnik fel Európában, hol a tudomány teljesen kilép a theologia fegyelme alól, szabad gondolkozásnak, kutatásnak nyit tért s az eddigi aristotelesi dogmatikus tételekkel szemben, buvárkodásnak, következtetésnek, megítélésnek a dolgok megismerése tekintetében, általában az értelmi szabadságnak zsilipeit megnyitja.

Tagadhatatlan, hogy a tudomány és bölcsekedés az emberi léleknek megfelelőbb térre lépett, minek érdemét Medici Cosmostól elvitatni nem lehet. [Bandini, Specimen litteraturae Florentinae. Florentiae. 1747. II, 2. és Sieveking C., Geschichte der Platonischen Acad. zu Florenz. Götting. 1812.]

A Medici-ház válságai és a politikai kedvezőtlen viszonyok idején e tudományos társulat is hanyatlani kezdett, de rövid idő múlva Medici Lőrincz [Il Magnifico], atyjának Péternek halálával Firenze kormányára jutván, első gondja ez akadémia helyreállítása vala, mi végből, nem rettenve vissza semmi áldozat nagyságától, Firenzébe gyűjté az ismert világ legkitünőbb tudósait.

Nem csekély része volt ebben egykori nevelőjének Landino Kristófnak, a jeles Dante-magyarázónak, ki maga is Plató hive, a gondjaira bizott neveltjét már kora ifjúságában az akadémiai élet egy nemébe bevezette, midőn 1460 körül a camaldoli erdők árnyában Lőrincz okulása végett társas colloquiumokat, »disputationes Camaldulenses« rendezett [Bandini mint f. i.], hol Plató bölcsészeti szellemében lettek megvitatva a tudomány különféle ágaiba vágó kérdések és a melyekben Alamannus Rinucci, 1495-ben a köztársaság kormánytanácsosa [Bandini u. o.], Acciaiuoli Péter, kit Crescimbeni jeles költőnek »clarus poeta« nevez [Commentario intorno alla Istoria della volgare poesia. Roma. 1702. I, 5.], vala-

mint ennek rokona Donát, kinek nagy érdemeit Florenz azzal jutalmazá, hogy hálából neveltette gyermekeit, leányait pedig férjhez adván, hozományukat a kincstárból fedezte [Bandini, m. f. i. II, 16]. Résztvettek a vitákban továbbá Parentius Mark, Canisianus Antal, Arduinus Olivér pisai egyetemi tanár, florenczi kanonok. Ezek társaságában tanulta megbecsülni Lőrincz a tudományt, mely erénye holtáig sem lankadott.

Kormányának bölcsesége, bőkezűsége, hirneve, hamar Firenzébe csödité a tudósokat. Egész raját találjuk itt Itália legkiválóbb elméinek. Calchondylas, Argyropulos, Carteromachus hellenisták, Politianus, Hermolaus Barbarus aquilejai püspök, Calderinus, Bartolomeus Scala, Pico della Mirandola, M. Bossus apát, B. Benevolentius prépost, A. Campanus praelatus, B. Platina, Pomponius Laetus voltak a sok között legkitünőbbek.

Ezek képezték környezetét, ezek voltak barátai, tanácsadói. Munkálkodásuk számára megnyitotta palotája kertjeit, hol, Marsilio Ficino gyér adatai szerint, évenként megülték Plato halála napjának évfordulóját, tudományos értekezésekkel fűszerezett lakoma mellett, mit symposionnak neveztek. Ilyenkor megkoszorúzták Plato szobrát, lepkeszárnyakkal, a halhatatlanság jelképével feldiszítették és imádásszerű kultuszban részesítették. Ennyit, de csak is ennyit árul el Ficino, adatai inkább sarkalják tudvágyunkat, semmint felvilágosítanak. Az akadémia belélete titokszerű maradna, ha Bandini [m. f. i. II, 55–69.] nem vetne rá világot. Kövessük őt nyomon. Ez akadémiában az ifjúságot erkölcsös életre, ékesszólásra, bölcsészetre, multságok és játék közben oktatták, hogy a tanulás munkáját ekként megkönnyítvén, a kedves benyomások alatt beléjük szivárgott tanok maradandó és könnyen éledő gyökeret verjenek. A férfiakkal ellenben a köz- és polgári életre vonatkozó tanok nagyszabású előadásokban közöltettek, annál bizonyosabb befolyást biztosítván az által az élet minden mozzanataira, hogy nem volt Florenzben valamire való férfiú, ki nem óhajtott volna tudós lenni és az akadémia tagjává avattatni, minél fogva az itt elhintett eszmék termékeny talajra találván, az akadémiának befolyása is nem egyedül a tudományokra, hanem a köz- és magánéletre is biztosított volt. Ez akadémia kertjeiben borostyánbokrok közt állott a dallos Apolló, a kéjlak tornáczában Mercurius a szónokoknak szavalt az előcsarnokban, az udvaron a törvényt szentesítő, jogosztó, államkor-

mányzó Jupiter állott a jogtudósokkal szemben, végre a palota belsejében a philosophusok Saturnust, mint a mennyei titkok szemlélőjét hallhatták. Ebből elvonható, hogy az előadások bizonyos színi berendezés közt tartattak, vonatkozással mindig a pogány mythologia egyénített abstractumaira, s a tanokat ezek tulajdonságainak megfelelő szerepkör határai közt az allegoria rejtélyes burkában, költői ihlettel bíró nyelven hirdetvén, mi által bizonyos álmadozások, ábrándok jellegét viselték magokon és a titokzatos felé vonzó lelkeket magukkal ragadták. Nem nehéz innen folyományként elvonni: hogy elméjüket haszontalan találgatásokkal, bizonytalan feltevésekkel kifárasztván, bölcsekhez nem illő szőrszálhasogatásokba és babonákba merültek és könnyenhivőként jelekben, álomlátásokban bíztak, sőt ezeknek fontosságot tulajdonítottak; a közügyekre és minden emberi viszonyokra csillagjósolatokat, ezek valamennyi együgyűségeivel, hívón alkalmaztak, ez uton aztán csapongó phantasiájuk hatalmába esvén, ennek szárnyain föllengve a reális étellel való józan összefüggést elvesztették s világ szellemét s hogy vannak némi dolgok, melyekkel a szellem, valamint a csillagok befolyása is, az ember céljaira megnyerhetők, hogy ezen szellem és az anyag közt létezik még egy más valami, mely médiumként az isteni lelket a testhez köti és ennek életet ad, ennél fogva ezen szellem a test épséges voltának fentartása végett kérlelendő és megnyerendő.

A régi platonikusok mintájára felfrissített »Platonis convivium« [symposion] felől Marsilio Ficino az akadémia lelke, Bracciolini Jakabhoz irt levelében [Marsilii Ficini Florentini insignis Philosophi Platonici, Medici atque Theologi clarissimi Opera. Basiliae. Ex Officina Henricpetrina. M. D. LXXIV. Epist. Libr. I. ep. 8.] már némi körülményességgel szól, mihez »de Amore« czimű értekezése még magyarázatul is szolgál.

A gazdagon terített asztal fejedelmi pompája körül gyűltek össze Florencz tudósai, művészei és írói. Ott voltak Ficino szerént Lorenzo Medici, Francesco Bandini, C. Landino, A. degli Agli fiesolei püspök, Carlo és Cristoforo Marsuppini, G. Cavalcanti, Tommaso Benci stb. Lakoma közben felolvasások, emlékbeszédek tartattak, majd bölcsészeti viták, értekezések, Plato magyarázata. Tárgyaik az egyes tagok közt voltak felosztva. Giovanni Cavalcanti Phaedrost tárgyalta; szólott a chaosból vilá-

gosság felé törekvő földdel egyidejűleg nemzett Eros felől, ki az emberi nemet élteti, a jó, fenséges, nemes és szép felé kényszeríti. Szólt továbbá Aphrodite és Urania felől, az ezek kíséretében levő kétféle Erosról, különböző voltak, szellemük központjáról, anyagok fényéről, befolyásuk- és emanatióikról, végre megtisztulásuk- és a természet különféle erőibe való feloszlásukról. Carlo Marsuppini, Agathon beszédét magyarázva, az istennek különböző, de egy egészszé olvadt tulajdonságait dicsőíté. Tommaso Benci, Socratesnek a »szeretet« felől irt értekezéséből indulva felállítja a tételt: hogy szeretettel a legtökélyesebb jóság elérhető s ezzel kapcsolatban magyarázza a keresztyén erkölcsant. Cristoforo Marsuppini Cavalcanti Guido költeményeit méltatta.

Mennyire ~~hajtották tu~~ mystikus balgaságait, kitűnik Landino Kristófnak egy hasonló alkalomból tartott értekezéséből, melyben Aristophanest magyarázván a szerelem keletkezése felől ezt tanítja: »Amor valamennyi isten között legjobb indulattal viselkedik az emberek iránt. Ő gondviselőnk, jótevőnk, minden bajainkban ieghathatósabb orvosunk. Szerinte az ember kezdetben három nemű volt, hím, nő és semleges. Mindenike magában teljes egészet képezett mint a kör, aminthogy az ember kezdetben kör alakú volt, háta, vállai, kezei körben voltak alkotva, 4 kézzel, ugyanannyi lábbal és két arcczal, melyek mindegyike vonásról vonásra megegyeztek egymással. A hím nemet a nap nemzette, a nőt a föld, a semlegest a hold. Az erős és magas emberek azonban csakhamar megtámadták az eget, miért Jupiter kénytelen vala őket hosszában kétfelé vágni, ugy hogy egy emberből kettő legyen. Ilyetén módon az emberi természet kétfelé osztatván, mindenik fél rész a maga másfelét visszasóhajtva kereste s ha megtalálta, egymás karjaiba dőltek, visszakiváncozván pedig előbbi állapotukba, szorosán ölelkeztek; éhség, kimerültség ölte volna meg őket, ha az isten ölelkezéseiknek véget nem vet és a szerelmet ősalapotunk kiengesztelőjeként az emberek szívébe nem oltja. Eszerént mindegyikünk félemben. Valahányszor tehát magunk fele egy másikat megkiván, végtelenül felindul és égető szerelemre gyulad, egy pillanatra sem engedvén magát szerelme tárgyától elválasztani. Ennek alapja ama törekvés, hogy az egyed magát ősi állapotára kiegészíteni törekszik, mi folytonos vágyban nyilvánul, e vágy a szerelem [Bandini, specimen m. f. i. II, 68. 69. a Laurenziana kézirata után Landino iratai közül, hol következő

czím alatt őriztetik: »Orazione di Cristoforo Landini, dichiarando l'oscura et implicata sentenza di Aristofane, celebrata da Lui nel Convito Platonico, fatto, et rinnovato da famosissimo Sig. Lorenzo de' Medici nella sua reggia Villa di Carpeggi l' Anno . . . a 7. novembre, alla presenza del medesimo Sig. Medici, ed altri Platonicini, Mes. Antonio degli Agli Vescovo di Fiesole, Marsilio Ficino Medico, Bernardo Nuti Rettorico, Tomasso Benci, Giovanni Cavalcanti chiamato l' Eroe, Cristofano di Mes. Carlo Marsuppini, e Francesco Bandini.]. A lélek halhatatlanságát is vita tárgyává tették, tanítván, hogy a lélek visszaömlik istenéhez [Ficinus Opera m. f. i. »Theologia platonica« Lib. XVIII. 1488. 1.].

Idáig tévedt Medici villájának kertjeiben a neoplatonismus. Nem egyéb az egész pogánysággal telített keresztyénségnél; mivel pedig az előadásokat Firenze ifjai és leányai, polgárai sűrűn látogatták, népszerűvé is lettek tanaik s hirtelen befészkeltek magukat a köz- és családi életbe. E népszerűség aztán megtermette a skepsis kényelmességeit az erkölcsi életben, melynek ez időben már is kevés kidobni valója maradt hullámokon himbálódó csónakjából.

Kétségtelen, hogy a humanisták neoplatonismusa vegybontólag hatott a közerkölcsökre és ennek befolyása alól a római Curia sem vonhatta ki magát, az áramlattal úszott.

A curialisok zöme, a titkárok, abbreviatorok, bibornokok, tevékeny humanistákat számítottak maguk közt, s a renaissance pápák sokkal feszélytelenebbek voltak, semhogy ily környezetben ne tetszelegtek volna. Ez azon kor, melyben Panhormita A. (Beccatelli) szemérmes lázító művét, »Hermaphroditus« közkézre bocsátani nem pironghatott, hiszen előkelő egyháziak, fejedelmek, tudósok kapva kapták, hogy ocsmányságain gyönyörködjenek, ő maga is egyházi férfiú volt. Poggio Bracciolini pápai titkár képmutató pruderiaival dicséri e munkát, nem azért, úgy mond, mivel ocsmány eseményeket ad elő, oly híven, hogy előttünk történni látjuk, hanem hogy mindezt szép, csodálandó nyelvi tökélyvel írja, és bár elutasítja magától e keresztyénhez nem illő dolgok tárgyalását, még Herkulesre is megesküszik [Pogii Opera. Basiliae, 1538. 349. 1.], hogy később vérszemet kapva megírja »Liber Facietiarum« czimű sikamlós művét, melyről Jodocus Badius [Illustrium virorum Epistolae. 1520. m. f. i. Lib. III, LXX. 1.] elég szeliden emlékszik, midőn így szól: »Poggius Florentinus fabulator fabulas auribus castis Chri-

stianisque multas parum dignas edidit : quem dormire satius fuisset : quam Christianorum animis hasce tendiculas ponere.« Valla Lőrincz pedig minden könnyüvérsége mellett botrányozását fejezi ki Poggio műve fölött, s felemlítvén, hogy e munka szerzője Itália két legjelesebb városában, először Ferrarában, majd Milanóban in effigie megégettetett, harmadizben, reméli, hogy ő maga leszen megégetendő [Valla L. Opera. Basil. 1540. II, 543. in Facium invectiva.]. Különbben Valla sem különb a Deákné vásznánál. A közönség azonban, mint minden időben, ekkor is szerette a botrányt, s ez lelkesíté a humanistákat. Így keletkeztek Valla, Poggio, Filelfo botrányos invectivái, Annibale Caro, Castelvetro szenvedélyes támadásai, Niccolo Franco, Pietro Aretino és Francesco Berni cynikus satirái, della Casa érseknek »Capitolo del Forno« czim alatt hirhedtté vált sodomai versei és a hitehagyott barát Teofilo Folengo vagy Folenghi »Macaroni« költészete. Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa, ez időben írta, még curialista létében, igen is furcsa regényét »Eurialus és Lucretia« czimen, mely bizonynyal nem enged valami szigorú erkölcsi érzékre következtetni a szerzőben. A nürnbergi birodalmi gyűlés alkalmával 1444-ben irt Terentius-féle »Chrisis« komédiája pedig, melynek kéziratát legujabban Voigt találta fel a prágai herczeg Lobkovitz-könyvtár 624. codexében, kéjhölgyeivel, kerítőivel, Beccatelli mellett is feltűnő, s az e nemű minden hasonló termékével Itáliának mozsdatlanságban vetélykedik. Ide tartozik Filelfo-nak »de iocis et seriis« czimű műve is, melyet már Rosmini, Filelfo életírásában, a benne elszórt ocsmányságokért, pórias és bordélyokból szedett kifejezéseiert az erkölcsökre károsnak ítelt.

Ezek után nincs mit csodálkoznunk, hogy Florenczben Niccoli hires patricius és tudós körében Varro könyveit többre becsülték a keresztyénség szent könyveinél, a martyrokat, szenteket és csodáikat nyilván kinevették. Az se lephet már meg, hogy Filelfo V. Miklós pápát egy énekében az olympusi Jupiter trónörének nevezte; Piero Noceto-hoz irt levelében pedig a szentségeket emberi találmánynak mondja, csak a házasságot szerzi szerinte is az Isten.

Poggio, a pápai titkár, prágai Jeromost nem tekinté eretneknek, máglya-halálát stoikus hős kimulásnak hirdette.

Valla Lőrincz irataiban nyíltan megtámadta a pápát és világ hatalmát, »de Constantini donatione« művében hamisítással is vádolta.

Halálát a pécsi püspök Janus Pannonius mégis megsiratta, egy epigrammában, melyben oly idő előttinek tartja e férfiú elköltözését, hogy fájdalomban felkiált: »quis putet esse Deos?« [Jani Pannonii Poetarum sui Seculi facile Principis. In Hungaria Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poemata. I., II., Trajecti ad Rhenum. Apud Barthol. Wild. Bibliop. 1784. I, 518. epig. CXXXIV.] A pécsi püspöknek polytheisticus atheismusa ne lepjen meg, készített ő nagyobb meglepetéseket is számunkra, mikről ráismerünk itáliai műveltségére.

Csodálatos, ellenmondásokkal teljes nép volt ez a humanista tudósok népe; valóban mindenben a végletek találkoznak nálok. Midőn a scholastikától elváltak, s a tudományokat disciplináik szerint megkülönböztetve kezdték művelni, a szabad gondolkozás útjára tértek, a theológiával szemben pedig skeptikus állást foglaltak. Mindamellett egy részök hívő maradt, legtöbbször kételygő, a többi közömbös vagy rationalista. Az egyházzal szemben azonban nem foglaltak állást, mert ennek árnyékában találták igen sokan a »merendi és vivendi« feltételeit. Jó részök magas egyházi hivatalokat viselt, mások pedig egyházi javadalmakat vagy busásan jövedelmező pártfogást élveztek; mégis jobban érdekelték őket az ókor nagy emberei, irói, irodalma, mint az egyháznak az idő szerént vívott küzdelmei, a pápa hatalmának korlátozására törő és egymást követő reformzsinatok, a keleti egyháznak a rómaival való kibékülése, vagy az éjszokról fenyegető reformatio előjelei.

Míg a scholastika bölcselkedői az Isten, ennek tulajdonságai, Krisztus vére, a sz. háromság titka felett vitáztak, ők e kérdésektől óvatosan távol tarták magukat, megmosolyogták, vagy kigúnyolták a szörszálhasogatók fáradságait. A »savoir vivre« alkalmazkodó elvét követve, nem törődtek a hittannal, nem is gyötörték magukat az egyház egyedül üdvözítő mivoltának kérdésével, egyikök sem vágyott a martyrkoszorúra, nem is került egy sem eretnek gyanánt a máglyára. A pogány tudományosság és az adott külső viszonyok közt opportunusan forgolódtak, skeptikájok nem tiltotta e külső viszonyokra ráhámozni tudományuk anyagát, vagy ép azokba olvasztani. Az egyházfők, fejedelmi pompák, vallási ünnepélyek egyenlő értékkel bírtak előttök, és skeptikus opportunizmusukkal mosolyogva vegyültek az ünnepségekbe, hogy pompájukat a tudomány divatjával emelvén maguk ragyogjanak.

Hogy *hazai* humanistáink mit tanulhattak el az olaszoktól, ezek után kézen fekszik.

Való, hogy a tudományos élet megindításának művében az oroszlanrész őket illeti meg hazánkban, midőn annak részint közvetve, majd közvetlenül munkásaivá szegődtek. Az ő befolyásuknak köszönhetjük az akadémiák, helyesebben tudós társulások, milyennel Nagyvárad, Esztergom dicsekedhettek, alakulását, ámbar Celtis Konrád, az akademia Rhenana tagja, már korábban a *sodalitas litteraria Hungarorum* megalakításán fáradozván, Pozsonyban és Budán több tudóst egyesített e célra, kik között Augustinus Olomucensis, a király titoknoka, Schlechta János és Vitéz János jeleskedtek, és amely társulás 1491-ben »Sodalitas Danubiana« néven ismertetett. A nagyváradai püspök Vitéz János félreismerhetlen olasz befolyás alatt alakította az ottani tudósok körét, versenyre kelve a pápákkal s az olasz fejedelmekkel, hogy Itália jelesebb elméit megnyerje és Váradra telepítse; majd esztergomi érsekké neveztetvén ki, nagy áldozatkészséggel itt is egy tudós társulatot alapított, végre Mátyás király közbenjárására II. Pál pápától engedelmet nyervén 1465-ik évben Pozsonyban egyetemet, a bolognainak mintájára, állított fel, melyhez a király adományozott egy házat, Pozsony város pedig saját költségén alakította azt át rendeltetésének megfelelően. Ez egyetemen, valamint az említett tudós társulások székhelyein Európa, de különösen Itália kiváló tudósai működtek.

A humanizmus tehát hazánkban is szép napokat látott, és hogy a tudományos étellel az azt átható szellem is gyökeret vert, elvonhatjuk a történelem adataiból. Maga Vitéz János és öccse Csezmiczei János, a későbbi pécsi püspök, csak oly könnyedén vették a király iránti hűséget, akár Francesco Davalos Itáliában. Mátyás király pedig ép oly autokrata mint szabadon gondolkozó akár egy Visconti, vagy Este. Leginkább bevilágítják a humanista szellem uralmát hazánkban a költői néven Janus Pannoniusnak ismert pécsi püspök művei, pedig ez a humanisták közt legszelidebb, leghiggadtabb, erkölcsös, derék Guarinonak [Guarino Veronese] tanítványa volt 1451-ig. Hogy nem tovább, kitűnik ez Vitéz Jánosnak Budáról 1451. marczius 18-án kelt, Guarinóhoz intézett »Revocatum ad nos Joannem nostrum« kezdetű leveléből. [Rosmini, vita di Guarino. Brescia. 1805. III, 103. és Remigio Sabbadini, Guarino Veronese e il suo epistolario. Salerno. 1885. 17. l.] Csak az igaz-

ság kiderítésének kötelessége egyensúlyozza a lelki csömört, midőn a különben szellemes pécsi főpap latin költeményeit böngésszük. Bűzlik a piszok 103-ik [de se ipso], a 104-ik [de amica sua], a 141-ik [de Lucia. I, 518.], a 306-ik [de vulva Ursulae] epigrammákban, megjegyzendő, hogy hasonló, Beccatellire valló helyek hemzsegnék könyvében. A 245-ik epigramm frivol insultálása a jubileumi bucsúnak. A szabadgondolkodás bátorsága mellett hitelenség szól az epigrammból, de azért a püspöki javadalmat becsülve megtartotta. Tökéletes humanista.

Elegiának 18-ika [I, 436.] a platonikus bölcselkedés befolyása idomított pogány keresztyénségnek érdekes emléke. Figyeljük meg közelebbről.

Czime: »Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat.« A püspöktől szigorúan theologiai képeket várunk, s már első verse elárulja benne a renaissance fiát. — Magas Olympos közepén ült vala a mindenható, szemlélvén az általa teremtett világ folyását. Látja mennyi gonoszsággal, bűnnel teljes az. Szemébe ötlenek az emberek oktalan gondjai, s hogy az *isteneknek* semmi becsök többé e földön. [Et nullo in terris esse in honore Deos. 12. v.] Költőileg szépen írja le, mint erőszakoskodnak *istenek* és törvény ellen a földön; ölik, gyilkolják egymást, testvér testvért, fiú atyját, anyját; rabolnak, lopnak, az *istenek* házát sem kimélve. [*Fanaque* directis exspoliata Deis. 20. v.] Leírja a féktelen bujálkodást, mely dulja az emberek szívért, a mértéktelenséget, mi közben megfélelkeznek a túlvilág büntetéseiről, miktől nem is félnek.

» . . . spernunt Stygiosque lacus, poenasque malorum,
Quaeque manent animas, praemia certa pias.« [27., 28. v.]

Világos már ezekből a keresztyén és pogány eszmék vegyülete, mely elárulja, hogy a költő sem keresztyén, sem pogány nem tud lenni igazán. A Styx a pogány alvilágé, ide pedig valamennyi élőnek lelke eljut, ellenkezőleg a keresztyén tanok szerint csak a gonoszak büntető helye; a költő azonban különböztet jó lelkeket, kiket jutalmak várnak, itt ismét keresztyén eszmét penget.

Az Elegiának 29-ik verse, »Contemnunt illi Superos, Supremumque Parentem«, platonikus kosmogoniára vall, mely szerint egy mindenható főisten teremté az isteneket, ezek pedig a természet és embereket, csak így lehet értelme a »Superum parens«-nek;

a teremtés munkájára nézve pedig ismét a keresztyén tanok szerént szól, hogy a 38-ik versben éppenséggel mythosszerűvé válják, midőn a főisten szavára istengyűlést rendez. »Concilium toto, convocat inde polo.« Az istenek minden oldalról elősietnek a tanácsba.

»Undique conveniunt Superi, circaque residunt.« [39. v.]

Akárcsak Homér isteneit látnók tanácsban ülni. Szép költői képet nyújt, igaz, de a kép ragyogása csalódást sem képes előidézni, mert a költeményben folyton visszhangzó ellentétes eszmék kijózanítják képzelő erőnket, s Homér parodiáját véljük olvasni, midőn a pogány főisten korrekt keresztyén felfogással panaszolja fel az emberek hálátlanságát.

»Heu! genus ingratum, nostra sub imagine cretum? [Mint egyezik ez meg a 29-ik vers eszmemenetével?]

Poenitet, e facili compositumque luto.

Nonne mare, et terras, quemque ipsi habitamus Olympum,

E nihilo nostrae constituere manus? [63—66. v.]

A 73-ik versben ismét megemlékezik az emberi nemnek adott ígéretéről; alább pedig Izraelnek mennyekből adott törvényeire, a prófétákra, a bibliai csapásokra Egyiptomban, az ige testté lételére vonatkozik [81—88. v.], ez mind keresztyén szellemben hangzik, de pogány köntösben végeztetik, ha ehhez az »istenek atyjának« az emberiség eltörlését elrendelő ítéletére, a »kelő vihar tompa mozgásaként felzúgó istenek« hangját hallatja, elveszti költőnk becsét, mert elfogulatlanul bírálva, Homér lapos utánzójának tartjuk.

Kuszáltan domborodnak e költeményben ki a keresztyén és pogány eszmevilág; hol pedig tisztultabb, eszményisebb akar lenni, a platonikusok mystikájába téved. A 207—210. verssorokban Mária sirva könyörög kegyelmet az emberek számára; szorosán véve keresztyén és katolikus felfogás, de költőnk az alapeszmét antik kivitelében teljesen pogányossá teszi, midőn Máriát és Krisztust e mystikus antithesisekben apostrophálja:

»Cum dedit illa quidem, vicit munera Christus,

Cum dat se, donis vincitur ipse suis.

O amor, o pietas! post omnia se dedit ipsum,

Qui se jam dederat, plus dare quid poterat?«

Sanazzaro VIII. Inczére elég mocskos epigrammokat szórt, vonatkozva a pápa apaságára; Janus tovább megyen és 58-ik

epigrammjában [I, 486.] felveti Johanna papissát s ebben magát a pápaságot élesen persiflálja. Nem állítjuk ide bűnbaknak a pécsi püspököt, hisz ő csak tanítvány volt, mit mestereitől tanult, azt gyakorolta. Aztán mint azok, úgy ő is szabadon gondolkozó babonás. Olvassuk csak VII. elegiáját [I, 295—303.], »Invehitur in Lunam, quod interlunio matrem amiserit.« Argumentum gyanánt írja ezt a versezet homlokára a tudós kiadó. Ez elegiában anyja halálát gyászolva, megtámadja a holdat, mint e haláleset okozóját, mert szerinte a hold mindent megront, a szabad ég alatt fekvő testet rothadásba ejti; a vetéseket meddő rozsdával leperzseli és elfenésíti az anyagot. [71—74. v.] Legveszélyesebb az emberekre az újhold, mert Lachesis ilyenkor vágja el az élet fonálát. [101—102. v.] A hold befolyása pestis-gerjesztő. [40. v.] Varázsló bűbájt, ártalmas növényeket tenyészt és a természet szent törvényét kiforgatni tanít. Mindaz mit Circe és Aeetá^{és} leánya cselekedtek, a hold bűne. [127—130. v.] Hogy az astrologia léhaságai fontossággal bírtak a humanisták előtt, fentebb említettem. Janu-sunk ebben is hű tanítvány maradt. E babonának méltó társa az általános boszorkányhiedelem, mely még Pico della Mirandolát is hivei közé számította.

Angelo Poliziano [Angelus Politianus] szépen bevilágítja e tárgyat. E nagy nevű tudós, de nagyobb költő, Machiavelli barátja, Lorenzo Medici meghittje és gyermekeinek, köztük Jánosnak, a későbbi X. Leonak nevelője, Aristoteles bölcsészetének előadásaihoz irt »Lamia« czimű iratában [Praelectio in Priora Aristotelis analytica cui titulus Lamia. Olasz fordítása: La Strega, prelezione alle Priora d' Aristotele, nello studio Fiorentino 1483. per Aug. Ambr. Poliziano. Da Isidoro de Lungo. Firenze. 1864. Érdekes hozzá olvasni: Leandro degli Alberti, Strix, sive de ludificatione demonum. 1523.] a boszorkányok felől jellemzően nyilatkozik, tanuságul mily léhaságokkal foglalkoztak a humanisták még komoly munkájok közben is. »Hallottatok-e valaha a boszorkányok felől?« — így kezdi és folytatja — »midőn gyermek valék, nagyanyám mesélte, hogy a közel erdőben tartózkodnak s a csintalan fiúkat felfalják. Képzeltetitek mi rémítő volt előttem egy boszorkány képe! Fiesole mellett fekvő kis nyaralóm közelében egy patakcsa — Fonte Lucente — csergedez, az innen vizet hordó asszonyok beszélnek, hogy ott van a boszorkányok tanyája. De mi hát az a boszorkány? A komoly és tudós chaeroneai

Plutarch tanítja: hogy a boszorkánynak mesterséges szemei vannak, melyeket tetszése szerint kiszedhet és visszailleszthet, mint a rosszúl látók szemüvegeiket; ha valamit élesen akarnak látni, e szemeket orruk csontjába nyomják, ha pedig onnan kiveszik, tokba rejtik, mint némely ember hamis fogait lefekvés előtt, nem említem feleségeiteknek — kik nősek vagytok — hamis hajfonatait és fürtjeit. Ha a boszorkány sétálni megyen, mesterséges szemeit helyre illeszti s az utczákon, sikátorokon, tereken, piaczkokon, templomok, hivatalos szobákban, lebukokban és fürdőkhöz keresztkasul bolyong, mindent megszemlél, kiszaglász, bármit mivel is az ember, mindent megtapint. Hamis szemei hasonlók Plautus vénasszonyainak szemeihez. Bagoly-, vizslaszemek, mikkel a legcsekélyebb repedésben is képes egy homokszemet megpillantani. Hazatérve a küszöbön nyomban kiveszi szemét és zsebre vágja. Lakásán kívül hiúszemű, otthon vak.« Így tart ez végig s miután jól megijesztgeté hallgatóit, áttér bölcsészeti tárgyára. Különben Politianus nem áll egyedül e balvéleményével. Egész irodalmat képeznek a művek, melyek a XV. századot boszorkányaikkal végig rémítgetik. Nider János 1440-ben »Formicarius« című könyvében a boszorkányságot valóságos rendszerbe öntve tárgyalja. Trithemius [Tritheim János] 1508-ban írja meg e tárgyra vonatkozó »Antipalus maleficiorum« című művét. Pico della Mirandola, a csodált tudós, sem tartja nevetségesnek komoly vitába bocsátkozni Giovanni Dodone állításaival. VIII. Incze »Summis« bullájával, 1484. december 5-ről kijelenti, hogy a boszorkányperek Isten és ember érdeke. [Johannes Trithemius. Eine Monographie von Dr. Isidor Silbernagel. Regensburg. 1885. 135. l.] Nevezetes helyet foglalt el babonáik közt a jelekben való hiedelem. Angelo Poliziano, Medici Lőrincz halála felől értesítvén Jacobus Antiquariust, levelében [Illustrium viror. Epist. m. f. i. Lib. IV. ep. LXXVI.] a hívőnek meggyőződésével írja le a Lorenzo halálával szerinte összefüggésben álló, megelőző és követő természetfölötti tüneményeket, mint az égen, földön, levegőben látott csodálandó jeleket és Jacobus Antiquarius válaszában mindazt rendén valónak találja. [U. o. LXXII. l.] Balgaságaik közé tartozott az »Aegyptiacae dies« [Giorni Egizziaci] hiedelme, még a XVI. században is erősen fentartva. E szerint minden hónap volt bizonyos napjai, a napoknak órái, melyek az ördögök befolyása alatt állván, szerencsétleneknek tartattak s e napokat a naptárakban is megjelölték.

Egy 1480-iki római Breviariumban e napok és órák jelezve vannak, melyek a gonosz lélek befolyása alatt állanak. Január haváról például következő két vers ad intelmeket:

»Prima dies Jani timor est, et Septima vani,
Nona parit bellum, sed Quinta dat Hora flagellum.« [Muratori, dissertazioni sopra l' Antichità Italiane. Milano. 1751. III, 291.]

Minő ellentéteket mutat fel a humanisták neoplatonikus köztársasága! Egyrészt a tudomány, szabad gondolkodás a leg-együgyűbb babonák hitével párosul; másrészt pedig kételygés, vagy közömbösség a vallás és erkölcsi tételekkel szemben jellemzik e tudósok kettős természetét; a hit, vallás vagy erkölcsan előttük mit sem nyom a latban. A tudás volt minden.

Egy tévedésük megfigyelése még elkerülhetetlen: az ó-korba való visszaálmódzás és az azzal való azonosításuk. Ez pedig a régi iratok, emlékek buvárlata alatt mind mélyebben meggyőződ-teté őket: mikép ők a rómni nagyság letéteményesei, Itália népe pedig egyenesen leszármazó örököse a régi dicsőségnek. Ez álmom mámorához járult a platói köztársaság ábrándja, mi annyira elragadta őket, hogy rajongásukban a ó-kor politikai és társadalmi életét visszaállíthatónak képzelték. Ezt kísérlette meg Niccolò Rienzi s majd két századdal később Stefano Porcari. Az első saját művének lón áldozatja, a másikon az összeesküvéseket torló törvény mutatott visszaretentő példát. Megbuktak, de a társadalmat mélyében rázták fel, annyira, hogy a politikai élet nem talált többé támaszt a társadalomban, mert ennek is megingott erkölcsi alapja.

Az antik viszonyokra való szüntelen vonatkozás, a pogány eszmékkel telített kultúra keresztyén formában, hogy úgy mondjam, hullókké tette az embereket; se hús, se hal illik reájok. Rómaiaknak akartak látszani s az csak külsőleg sikerült, ha ugyan sikernek nézhető, hogy neveiket ó-koriakkal cserélték fel, vagy római hangzásúvá változtatták. Az örökvárost ismét »Urbs«-nak nevezték, a mai Angyalvár »Moles Hadriani« lett, a pápa »Pontifex maximus« vagy Jupiter helytartója; a bibornokok collegiuma »Senatus« vagy éppen »Collegium Augurum«; a városok podestái Consulok, Praetorok. A földrajzot is felforgatták, az ujak helyébe régi helynevek, nemzetségek, törzsek neveit alkalmazták. Az egyházi állam tartományainak lakói Sabinok, Umbriaiak, Picenumiak;

Campagna földmivelői Marsok és Hernikaiak; a savojaiak Allobrogok, a genovaiak Ligurok lettek.

Egy hatalmas, ezen kor jellegére mély befolyást gyakorló esemény itt nem kerülheti ki figyelmünket. Ez a félszázadon túl terjedő egyházi villongás. Megtörni igyekszik a hierarchia erejét, aláásni a pápák hatalmát és tekintélyét. Félig-meddig sikerült, de zavargásai elvilágiasítják a pápákat, az egyházi férfiak erkölceit megmételtyezik s a példák révén bomlasztólag hatnak a köz-erkölcsökre.

A római pápa hatalmi állásának súlya sehol sem birt oly közvetlen befolyással mint Itáliában, melynek népe a régi tradíciók folytán és az ősi dicsőség fentartott emlékeinél fogva, Rómát mindig megszokta központjának tartani. Természetes, hogy így a pápaság hatalmi állásából folyó előnyöket, valamint hanyatlásából is felmerülő hátrányokat Itália népei érezhették legközvetlenebbül. A pápaság Itáliában hatványozó tényezőt képviselt, amely mértékben emelkedett vagy hanyatlott, oly mértékben emelkedett vagy süllyedt Itália népeinek politikai, társadalmi, erkölcsi élete, anyagi és szellemi ereje.

Ha a XIII., XIV. század véres vitái, a pápa és császár közt felmerült hatalmi kérdések által felidézve, Olaszország politikai és társadalmi rendjét alapjában felrázták, hogy végre is Nápoly del Carmine terén az ocsmányul elárult Konradin vérével váltassék meg a kétes béke, bizonyára a XV. század egyházi küzdelmei, a szakadárokkal, zsinatok- és ellenzsinatokkal, az ezek kebeléből intézett mérges támadásokkal, interdictumokkal, keserű kifakadásokkal és súlyos vádjakkal egyes pápák visszaélései ellen, nem kevésbé rendítették meg a békét, a népek lelki nyugalmát, vallásos érzületét, a pápa fenhatóságának történetében pedig a hanyatlás korszakát nyitották meg, mi a politikai egyensúlyra is zavarólag hatott.

Örökség gyanánt adta ezt át a XIV. század a XV-nek, és ez azon szenvedélylyel ápolta örökét, melylyel azt az előző századtól átvette.

Ez egyházi szakadás 1378-ban VI. Orbán választásával vette kezdetét. A rómaiak sehogy sem nézték szívesen, hogy a pápák Avignonban székeltek; gyűlölték a francia pápákat s velök mindent, mi francia eredetre vallott. Orbán választását is zendüléssel erőszakolták ki a bibornoki collegiumtól. Ez a francia

bibornokokat hiúságukban, másokat lelkiismeretükben, Orbán szigor pedig többeket érdekeikben sértett. Az elégedetlen bibornokok tehát gascogne-i és bretagne-i kalandorokkal szövetségbe, fegyverrel támadták meg Rómát, lakóit lemészárolták és Fondiban Kelemen személyében ellenpápát választottak. Így indult meg a küzdelem, mely 1394-ben már oly mérveket öltött, hogy kevésbe mult, mikép egyszerre három követelje sz. Péter örökét. Ez is megtörtént később. A baj orvoslását zsinatokban keresték, de céltalanul, mert ezekben még inkább elmérgesedtek a felek. Nevezetesen, mint hol a szenvedély uralkodott, a pisai, ferrarai, firenzei és bázeli zsinatok. Utóbbi annyira jutott, hogy a pápát simoniával vádolva, esküszegőnek, eretneknek kiáltotta ki. — Guicciardini a pisai zsinatot »diabolico conciliabolo« nevezte, a zsinat szükséges volta felől pedig következőleg ír: »világos szükség hogy az egyház reformáltassék, nem egyedül tagjait, hanem fejét is, a pápát tekintve, ki megrögzött simoniacus, erkölcsében gyálázatos és gonosz, az egyház kormányára alkalmatlan, indító oka a háborúknak s a keresztyénség botrányára javíthatatlan. [Storia d' Italia. Trevigi, apresso Fabritio Zanetti. 1604. Lib. X. p. 275.] Poggio a hírhedt revolveriró Felix ellenpápát minden tisztességet mellőző otrombasággal támadta meg. Báránybőrbe öltözött farkasnak, vallásgyalázó aranyborjúnak, utálatos szörnynek, sátán növendékének, zabáló sárkánynak czimezi. A konstanci zsinat atyáit hitehagyott latroknak, vérfertőztetőknek, rablóknak, vallás-káromlóknak, Isten ellen lázadó szolgáknak, zabáló, iszákos korhelyeknek, házasságtörőknek, magát a zsinatot éjjeli baglyok gyülekezetének, határozatait részegek végzésének, álmadozók álmainak nevezi. Idáig jutottak a dolgok, mintha csak minden arra esküdött volna össze, hogy a nép vallásos érzületét tönkre téve, elvegye hitét s erkölcsait megmételje. Szűkebb értekezésem kerete, semhogy e vitákkal egész terjedelmökben foglalkoznom lehessen. E néhány vonás elég élénk képet nyújthat a viszonyok felől.

Ha valami, úgy bizonyára az egyházi szakadás botrányai-val, társadalmat bontó, államokat viszályba döntő, az egyháziak elvilágiasodását, a fegyelem elejtése mellett szaporodó visszaéléseiket, erőszakoskodásaikat előmozdító tüneteivel, egyike amazoknak, melyek éppen azon időben, midőn a gondolkozás magasára jutott emberi elme a szellemi szigort megunva szabadságra töre-

kedett, széttagolni kezdték a régi rendet, hogy megérleljék már a korábbi században óhajtott egyházreform eszméjét, és mi eleinte csak az egyház belső szervezetének alkotmányos alapokra vetendő reformját tartotta feladatul, most már a pápaságnak eddig elismert, megszokott fenségével szemben annak korlátozását, tekintélyének teljes megbuktatásával célozta, meggyőződéssé érlelte és e meggyőződés nem a fejedelmeket és tudósokat egyedül, hanem a népeket is megragadta, sőt egymással szembe állította. Mennyivel idomítóbb hatással bírt ez a szabadon gondolkozó humanistákra!

Vegyük ezekhez a renaissance pápák feszélytelenségeit magánéletükben és udvarukban. Nézzük II. Gyula hatalomra törő harciasságát, politikai megbízhatlanságát, figyeljük meg VI. Sándor tévedéseit, IV. Sixtus nepotismusát, bizonynyal nem fogjuk csodálni, ha találkozott egy politikai író, ki fejedelmekhez szóló tanácsaiban legtöbbször a pápák kormányára, jelesül VI. Sándor és rettenetes fia Borgia Cesar viselkedéseire példa gyanánt utal. [Niccolò Machiavelli. *Il Principe.*] Commendone bibornok zantei püspöksége idejéből 1555-ben higgadtan, de elég keserűen rója meg a pápák tévedéseit. [I manoscritti Palatini di Firenze. *Ordinati ed esposti da Francesco Palermo.* Firenze. 1853. Vol. II, 38—40. Codice CCCCIX. *Discorso dell' Illustrissimo Cardinale Commendone, fatto mentre egli era vescovo di Zante.*]

A Vatikán példája ragadós volt, terjedt is az a társadalom minden rétegeiben, hová a Curia hivatalosai ültették át. Bembo bibornok nem csinált titkot családosi életéből. Estei Hyppolit bibornok, esztergomi érsek, majd a nemzet főbjeinek heves felszólalására innen eltávolított s az egri székre kinevezett ifjú főpap, Ferraraban léte alkalmával Giulio testvérének szeméit szuratta ki, mert ennek kedvese, kit ő is megszeretett, Giulio szép szeméit dicsérte.

Ily sülyedés közt a humanista tudósok — kiknek az ethika nem volt éppen a legerősebb oldaluk — pogány műveltségüket a Vatikánba könnyen becsempészhatték, hol az lábra kapván, általános divattá szentesítették, ilykép aztán valamint ők nem tudtak egészen pogányok, de tisztán keresztyének is lenni, a társadalom is kettős természetűvé alakult, mihez a Curia és hozzátartozóinak, általában a fegyelmet vesztett papságnak rossz példája fokozólag járult. Mindez ugyan nem volt képes a keresztyénség elveit tanait s az egyház belső szervezetét megingatni, de az életre még

is rányomta a kettős irány bélyegét. Innen van ama sok ellentét, melylyel a renaissance jellemeiben akár erkölcsi, akár egyéb viszonyokat tekintjük, sűrűn találkozunk. Hogy tehát a közszellem ennyi veszélyes közrehatás mellett az ethika legegyszerűbb követelményeivel szemben frivollá lett, az természetes folyomány; és e frivolság átment a nemzet vérébe, az irodalomba és itt pusztított igazában. Nem a Múzsza üdítő ihlete sugalta a humanista költőket, hanem a megmételyezett elmének az antik írókat utánzó chablonja. Frivolnak lenni egyértelmű volt a klasszikussal és e felfogásnak annál károsabbak valának következményei, minél inkább bevitték azt szenvedélyesen űzött tudományos és magán természetű vitáikba, röpirataikba, valódi revolver-irodalmat hozván létre; az úgynevezett invectivák irodalma ez, melynek legmérgeesebb terményei ismét a curialis titkárok, irnokok, jegyzők s a pápák védencei- s kegyenceitől eredtek.

Nagy hírre tett szert e téren Poggio curialis titkár. Gúnyjait, nyelvöltögetéseit senkitől sem kimélte. Egyike azoknak, kik munkáikban, leveleikben mosdatlan szájjal üldözik azokat, kiknek kegyeit vagy barátságát eljátszották, vagy kiknek érdekei övével ütköztek össze. A rágalmazás, gyalázkodás minden neme készletben állott nála, még tudományos vitáiban is. Nem kimélte a személyes és családi ügyeket, cynikus frivolsággal rántotta elő ellenese titkait, nyilvános nevetség, botránykozás tárgyává vetve az erkölcsiiség szempontjából sem nyilvánosságra való dolgokat. »Scrittore oltremodo maledico e trasportato« jellemzi őt röviden Tiraboschi [Storia d. Lett. Ital. m. f. i. VI. parte II, 306. 364.].

Méltó ellenfele volt Valla Lőrincz. Ő is, midőn eredménytelenül folyamodott volna hivatalért a Curiához, számtalan ocsmány distichonokban veti ki közmegvetésre az ellenségeinek vélt bibornokokat. Poggioval feleselésbe bocsátkozva, midőn ez feslettségét vetné szemére, jellemző frivolsággal védelmezi magát: hogy t. i. nála a szüzesség nem természet hanem erény vala sokáig, hogy azonban kihaló családját fentartsa, egy ifjú leánynyal három gyermeket nemzett, a leány hű is maradt hozzá, miért ő férjhez adni igyekezett. E nő tehát törvénytelen férjéhez való hűségéért dicséretet érdemel. [L. Valla. Opera. Basil. 1540. 362. l. és Tiraboschi, m. f. i. 311. l.] Poggio tolvajnak is nevezi Vallát, mire Valla ocsmány nyelven válaszol. Elkeseredett vad dulakodáshoz volt hasonló szóharczuk, melyhez foghatót a pornographia felmutatni nem képes.

Poggio öt invectivával sujtott Vallára, ez pedig »Antidoti« és »Dialogi« röpirataival vágott vissza, piszok dolgában mit sem engedvén Poggionak. Irataik a leggyalázatosabb pamphletek közé tartoznak. Nincs oly szeméremsértő erkölcstelenség, ocsmány viselkedés, alávalóság mit kendőzetlen meztelenséggel ne hányának egymás szemére. Kapósak, olvasottak voltak mégis. Valla »Antidoti« röpiratát V. Miklós pápának ajánlotta, hogy ez elfogadta tény, el is olvasta, s a két egyházi állású férfiú harczát még sem nyomta el, bár hatalmában állott. Különben be kell vallani, hogy Valla lévén a megtámadott, önvédelmét végzi, de ő is csak érdekei szerént irdogál, mindenben énje nyom legtöbbit a latban, ez önzése ragadta őt az irodalmi posványba is, honnan derekasan dobálja a sarat.

Az öntelt, elkapott, szenvedélyes Filelfo-val éppen könnyű szerrel tüzhett össze Poggio. Hallatlan szemtelenséggel vetnek ezek egymás szemébe mesés bünöket. Többek közt azt is fölveti Poggio, hogy ellenfele egy kiéhezett nő és egy pap házasságtöréséből származik; hogy Pádovából sodomai bünei miatt bottal üzték ki; hogy Konstantinápolyban Chrysolorus Manuel vendégszeretét meggyalázta, leányát megbecstelenítvén, és így kényszeríté házasságra, apósát pedig meglopta; hogy Velenczében Leonardo Giustinianit megcsalta és több hasonló hajmeresztő dolgokat [Poggii Op. m. f. i. Invest. II. in Philel. és Facetiae. 47. l.]. Filelfo sem maradt adós, méregbe mártott tolla keserűen torolta meg mind mit a hirhedt curialis fejére zuditott, s kinek gyalázkodásaitól alig maradt valaki menten. Véres szájjal támadta ez meg Zeno Jakab feltrei püspököt, Branda da Castiglione bibornok atyját, Aurispa Jánost a szelid hellenistát, Ciriaaco d'Ancone archeologot és másokat. A pápákkal és a zsinattal hogy bánt el, már láttuk. Botrány volt valódi eleme, s ezzel annyira rettegetté tette magát és társait, hogy Eugénius pápa mondása »a humanistákkal jó békekességben élni, mert kegyetlenül boszulják meg magukat« igazolttá válik. De Poggionak minden áron botrány kellett, s midőn már ellenfeleit megfélemlíté, neki fordult kora legjelesebb embereinek, a bibornokot sem véve ki s rágalmaival pellengérré állította. »Dialogus contra hypocrisim« című iratában Luca Manzuoli bibornok, Lodovico Barbo trevisoi püspök, Ambrogio Camaldolese [Traversari] estek áldozatául.

Poggio derék humanista volt, de az invectivák irodalmában

is nagy mester. Filelfo, Valla voltak egyenrangú versenytársai, kikkel egész szenvedélyvel tornászott a szemétdombon, s Vallától csak annyiban különbözik, hogy ez utóbbiban a humanistikus tudományosság az ősi tradíciók és az orthodoxia ellen első támadását intézi.

Valla és Poggio jellemző típusai a humanistáknak, ezek szellemének alapvonásait többé-kevésbé mindegyiknél megtaláljuk, és ha azt hinnők, hogy e szabadelvű, merészen bátor férfiakban római lélek lakott, bár ezt ők lépten-nyomon szenvedégték, erősen tévednénk.

Ez ideges, epés, önző, fenhéjazó emberek gyenge jellemek valának. Haszonlesés és hiúság két erős vonásuk, mitől legjobbjaik sem mentek. Ha invectiváik szenvedélyességei közé jutva kérlelhetlenségük okait kutatjuk, azt mérték nélküli hiúságukban leljük meg. Ez volt elkeseredett dulakodásaik nyitja, más oldalról pedig pajtáskodó egymás dicsőítésének, istenítésének oka. Émelyítő példa Angelo Poliziano, midőn Marsilio Ficinot egy hozzá intézett levélben magasztalja [Illustrium Virorum Epist. m. f. i. CXXIX. 1.] mire Ficino Polizianot visszatömjénzi. Mily bombastokkal teljes nonsens Ficino levelének néhány sora: »tollat ragadtam Angelo, hogy homéri Múzsádat, csodálatra ragadó dicsérettemmel, amennyire tőlem telhető, az egekig magasztaljam. Azonban Cupido nyomban figyelmeztetett kérdezvén: mit mivelsz, ügyetlen Ficino? Folyton a Múzsát fogod-e dicsérni? Engem dicsőíts bölcs, ha a hizelgés gyanújától menten akarván maradni dicséretet zengedezel. Ha Politianus Múzsáját ünnepeled, csak Angelot ünnepeled, ha pedig Cupidót, ugy Angeloval együtt Marsiliust is.« [U. o.] És ezt a platonikusok feje írja! Mennyi önhittség, mennyi tömjénfüst! Marsilius egy másik levelére Poliziano, mivel őt amaz Herkuleshez hasonlítja, így hizeleg: »Magnifica laus praesertim a philosopho illo, qui sit princeps in secta principe.« Pedig Poliziano Aristotelest Plátónál többre tartotta, sőt utóbbit kinevette. [U. o. ep. XIII. CLXXXIX. 1.] Nem térnek el e hangtól Pico della Mirandolához és viszont ettől hozzá irt levelek. [U. o. VI—VIII. lpk.] Hermolaus Barbarussal, Pomponius Laetussal váltott levelek sem különbek. (U. o. XII—XIV, XVII—XX. lpk.) A szellem e lovagjai még is aristokraták voltak a társadalommal szemben, mely követelődzéseiket a közvélemény nem csak elviselte, de el is ismerte, pedig ők ezen tisztelet-adót fenhéjazón lenézték. A mily gyűlölködők voltak ellenségeikkel,

pajtáskodók barátjaikkal, szerénytelen hivalkodók tudományokkal, felfuvalkodottak a társadalommal szemben, oly konczlesők, haszonhajhászok, hizelgők, meghunyászkodók a hatalmasok előtt, kivált ha anyagi előnyökről van szó. Poliziano levelei, stereotyp ismétlései az előtte példaként lépdelő mesterek eme üzletszerűen bevett szokásainak: egyet olvasva valamennyit megismerjük. Ilyenek Medici Péterhez, Macarius Mutius lovaghoz, VIII. Incze pápához, Piccolomini Ferencz bibornokhoz [u. o. I, CXXXIV, CL, CLVI, lpk] és, mi előttünk kiváló érdekekkel bír, mert hazánk kulturális viszonyaira vonatkozó, Corvin Mátyáshoz intézett levelei. Ez utóbbinak terjengő mondataiban kidicsérvén saját tudományos tevékenységét, Mátyást nagylelkűségeért, áldozatkészségeért, a tudományok szeretetéért égis magasztalva, felajánlja szolgálatát, melyet — mint egyenesen kimondja — a nagylelkű király másoknál oly fejedelmi bőkezűséggel jutalmaz, hogy e tekintetben vele senki versenyre nem kelhet, és abban világos vonatkozással elárulja levelének belső indító okát, mi nem egyéb, mint megértetni a magyar királylyal, mennyire jól esnék a tudósnak, ha őt is részesítené néhány száz arany jutalomban. [U. o. CLXIII. I.]

Összegezve mindezeket eredményül marad: hogy a humanisták és velök együtt ezen kor uralkodó eszméit vállalkon hordó férfiak, a fennálló szellemi és társadalmi élet ellen intézett ostromuk, az új kort öntudatosan felidéző, de szervezetlen törekvéseik közben, sikereik egyoldalúságának mámoros lelkesedésében a legkomolyabb dolgokkal szemben könnyüvérvűek maradtak, lelkiismereti kérdésekben szabadon gondolkozók, a vallás-erkölcsiékben közömbösek vagy kételygők voltak, mely skeptika a gyakorlati életben aztán frivolossá fajult. Mivel pedig a symptoma a legmagasabb egyházi és világi körökbe fészkelte meg magát, és himezetlenül nyilatkozott, átszivárgott a társadalom rétegeibe is, általánossá lett annyira, hogy a különben is agyag lábakon álló közerkölcsöket aláásta. Ők maguk a fáklyavivők, az antik világba beleélve magukat, annak erkölceit akarták feltámasztani erényei nélkül. Egyre sem valának képesek, mert valamint a keresztyénséget pogánynyá nem tehatték, e két eszme elemeinek egymást visszataszító erejénél fogva, úgy ők sem bírtak sajátos civilisatiójuk közepette rómaiakká vagy görögökké átalakulni, és kettős természetükkel ingadozó talajon állva egyéniségük, egész lényük ellentmondásokkal teljes nagyság lőn. Nincs is köztük egy Mucius Scaevola, de keresztyén martyr sem vált ki

közülök. Világpolgárok voltak, de világuk a tudományok és művészetek köztársasága. Jelszavuk: ubi bene ibi patria. Moráljok inkább aesthetikai mint ethikai, amint hogy egész irányuk is a formai szépség felé való törekvés bélyegét viseli. Ez lévén sarkalatos tételük, midőn a scholastica ellenében a platói iskolát érvényesítve, az értelemnek határt szabó módszeresség helyett, a szabad gondolkozás utját megnyitották, és a speculativ kritika jogosultságát, a hagyományos tekintélyek ellenében is érvényesítették, megnyiták ugyan zsilipjeit a szellemi szabadságnak, de ennek hasznát ott keresték, hol az tartalmilag nem is létezhetett.

Legfőbb érdemök: hogy a scholastica logica merevségétől elszakadva, a styl formai szépségét alkották meg, és ez kiválólag aesthetikai irányuknál fogva, természetes, fesztelen, üde irányukban teljesen sikerült.

A humanismus egész mivoltában szemlélve, akár politikai és társadalmi; akár vallási és erkölcsi; akár tudományos és aesthetikai elemeit és befolyását mérlegeljük vegybontó hatással birt a multa és saját korára. A szellemi életet tagadhatatlanul új eszmékkel gazdagította, fejlődését rohamosan vitte előbbre; de túlnyomólag aesthetikai elemeinek egyoldalúságát nemcsak a tudományos, hanem a köz- és vallás-erkölcsi életbe becsempészhvén, a mélyebbre ható gondolkozást nagy tévedéseivel reactióra hívta ki, ez aztán az eléje dobott keztyűt felragadva megkezdé a nagy küzdelmet, melynek neve: reformáció.

RÉNYI REZSŐ.

SZÉK IMRE KATH. PAP, IRÓ A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

Fraknoi »A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században« című munkájában a sok érdekes részlet között a krakkói egyetem magyar burzája XVI. századi tagjainak névsorát is közli. A burzának 1516-ik évi tagjai közt az utolsó helyen, Fraknóinál a 263. lapon, találjuk bejegyezve Szék Imrét, így: *Zec Emericus Presbiter Ciskamarinus*; s nyomban hozzá téve ezen érdekes megjegyzést: *in suo Senioratu compilavit: Scrkbb fskbos df. zbkkl fzbrxkt.*

A titkos irással jegyzett szavak előtt álló »compilavit« kétségtelessé teszi, hogy a titkos irás alatt irodalmi műnek címe rejlik.